

Українське шкільництво Польщі в роки німецької окупації

Текст: Марко Сирник, Варшава

Історія визвольних змагань українського народу, боротьби за самозбереження — це не лише історія зброї чи військових походів, подвигів, перемог чи поразок. Історію цю творять перш за все люди і їхні діла. Своєю працею, нерідко «від основ», творили вони це повсякденне українське національне життя — національне у різних вимірах і прошарках буденності. Дуже часто, на жаль, ми зосереджуємось у нашому вивченні минулого саме на тих блискучих, але доволі коротких моментах нашої історії, геройських подвигах, ніби недооцінюючи те, що вони могли відбутися лише тому, що було збудовано тверді основи — фундаменти зрілого національного виховання. Боротьба за самозбереження українського етносу, це перш за все історія становлення українського шкільництва. І, на жаль, певні фрагменти цієї історії до сьогодні ще не вивчені. Передусім йдеться про те, що стосується періоду побудови мережі україномовних освітніх закладів у роки німецької окупації — особливо на компактно заселених українцями територіях, які після 1944 року залишилися у складі Польщі. Українське шкільництво в часи II Речі Посполитої піддавалося негативним процесам, які призвели до того, що з понад 3500 різного роду шкіл, які існували в останній період Австро-Угорської монархії у Галичині, до 1939 року їх залишилося лише 495 (455 народних шкіл, 24 середніх та 16 професійних). Нагадаємо, що до складу міжвоєнної Польщі належали тоді також частина Волині, Підляшшя, Полісся та Холмщина — тобто території, на яких українське шкільництво в часи російського панування не існувало зовсім. Варто додати, що наведені вище цифри відносяться до українських шкіл — державних і приватних, у яких викладовою мовою була мова українська. Бо треба також знати, що політика міжвоєнної Польщі (освітня політика) йшла в напрямку створення т.зв. утравістичних (двомовних) шкіл — українсько-польських або польсько-українських (в перших більшість предметів мала викладатися українською мовою, в других — польською). Таких шкіл (народних та середніх) у Польщі до 1939 року було створено майже 3200 — зазвичай учні у них мали змогу вивчати українську мову як предмет. Зрозуміло, що українські національні товариства були проти створення двомовних шкіл. Однак їхні можливості значно обмежував прийнятий Польщею у 1924 році шкільний

закон, названий по імені його творця «lex Grabski». Спонтанна акція створення українських шкіл почалася після того, як у вересні 1939 року Польщу окупували німці. Вже в березні 1940 року лише на Ряшівщині існувало 575 українських шкіл, які відвідувало 68039 учнів і в яких працювало 878 українських вчителів. Велику увагу німецька окупаційна адміністрація приділяла зокрема розвитку професійного шкільництва — адже III Рейх потребував фахівців робітничих професій та нижчого адміністративного та контрольного рівня. У 1942/43 навчальному році на Ряшівщині існувало вже 45 українських професійних шкіл, у тому числі 28 сільськогосподарських.

Набагато скромніше виглядало натомість питання створення на згаданих територіях українських шкіл середнього рівня. На Ряшівщині в цей період створено лише одну українську гімназію — Державну українську гімназію у Ярославі. Відкрито її у 1940 році (1940/41 — 348 учнів/8 відділів; 1942/43 — 444; 1943/44 — 485 учнів/10 відділів). У Перемишлі та Риманові створено також по одній українській вчительській семінарії.

Як правило, створенням українських шкіл займалися відповідні Українські допомогіві комітети, з центром у Кракові. При школах проводилися різноманітні позашкільні виховні заходи, діяли гуртки малювання, співу, євхаристійні дружини, курені соколів тощо. Певну інформацію про окремі українські школи цього періоду можна віднайти у мемуарних спогадах. Наприклад, зі спогадів Ярослава Грицьковяна довідуємося, що у 1940 році почала працювати українська народна школа у Балигороді. Проіснувала вона до 1944 року в одному приміщенні з польським закладом. При школі функціонувала бурса. Цікаву інформацію віднаходимо також і в інших спогадах, і не лише з Галичини. На південному Підляшші, за статтею Андрія Починайло «Про українську школу на південному Підляшші» (надрукованій в Українському альманасу-2006), до 1940 року зусиллям Українського допомогівого комітету було створено 66 народних 5-6-ти класових шкіл. В одному лише 1943 році вдалося організувати також «сезонні» садки, які прийняли тоді 240 дітей. Також у 1940 році було відкрито торговельні дворічні школи у Білій та Володаві (обидві проіснували до 1944 року). В останньому році навчання у Торговельній школі у Білій вчилася 72 учнів, в українській семінарії в Грубешові — 18 учнів. На цій території існували ще Українська державна гімназія та Технічна школа —

обидві у Холмі. Варто бодай один із таких шкіл розглянути детальніше. Українську вчительську семінарію у Грубешові відкрито у 1942 році. Вчитися у цьому закладі зголосилося понад 300 осіб. До вступних іспитів з них було допущено двісті. За результатами успішних іспитів прийняли 120 вступників — на таку кількість місць була розрахована школа. Зорганізовано відразу три класи — з першого по третій. Іспити склалися з української мови і літератури, німецької мови, математики, історії Стародавньої Греції та біології. Директором семінарії призначено Петра Кривоносюка. Семінарія проіснувала до травня 1944 року, коли німці забрали будинок на потреби військової лікарні. (Олександр Попко. «Учительська семінарія у Грубешові (1942-1944)», Український альманах-2006).

З 1940 року по 1945 працювала Українська вчительська семінарія в іншому закутку сьогоднішньої Польщі — у Криниці. Її директором був Омелян Цісик. Учні згадують дуже високий рівень навчання у цій школі та велику національно-виховну роботу, яку з ними проводили. Впродовж 1944/45 років, у новій вже дійсності, українські школи, створені в часи німецької окупації, було розпущено. Культурні організації натомість розпочали спроби своєї легалізації. Були також намагання відновити мережу українських шкільних закладів. 17 серпня 1944 р. до Шкільної люблінської кураторії приїхала делегація українців Грубешівщини, домагаючись відкриття українських шкіл, зокрема: збереження вчительської семінарії у Грубешові, створення у цьому місті професійної торговельної та кравецької шкіл, відкриття гімназії, визнання вчительської кваліфікації українських шкіл, призначення українця на посаду шкільного інспектора українських шкіл, дотримання української викладацької мови в українських школах. У серпні того ж року у Перемишлі скликано Український вчительський комітет, метою якого була організація українських шкіл. На Лемківщині цим питанням зайнявся Селянсько-робітничий комітет Лемківщини. Виселення українців у советську Україну 1944-1946 років, а згодом — депортація тих, що залишилися, в рамках операції «Вісла» 1947 року призвело до повного розвалу організованої форми навчання української мови у Польщі. Цілих п'ять років (аж до 1952 року) у Польщі не було жодної української школи або навіть осередку її вивчення. І те, що було створено після 1952 року і що, до речі, маємо і тепер у цій царині аж ніяк не порівнюється з освітніми стандартами ані міжвоєнного часу, ані, тим більше, періоду 1939-1944 років.